

ОБРЯДОВІСТЬ ЯК ОСНОВА НАЦІОНАЛЬНОГО ХОРОВОГО СПІВУ В СУЧАСНИХ СОЦІО-КУЛЬТУРНИХ УМОВАХ

Бенч О. Г.

«..Відмовлення від національних традицій – рівнозначне відмовленню від своєї національності. Поки нація існує, вона дотримується своїх традицій» (Григорій Ващенко)¹

ВСТУП

Основне завдання національної культурної політики в сьогоденні – захистити унікальні історико-культурні надбання нашого народу в усьому їх розмаїтті та забезпечити безперервність процесу передачі цих духовно-ціннісних орієнтирів майбутнім поколінням. Неповторність і своєрідність українського культуротворчого процесу розкривається у феномені природно-духовної реальності, що живе в триєдиному зв'язку: традиція – її самореалізації – й духовна перспектива розвитку. Адже традиція (від латинського *traditio* – *передача*) передає з покоління в покоління глибинні принципи життя етносу засобами обрядів, звичаїв, заповітів, моральних і етичних законів в єдності з питомою природою і Всесвітом. В унікальному комплексі цих усних та ідеографічних текстів закарбовано процес українського свіотворення, що складає книгу української культури, в якій головну інформацію закодовано в символах і архетипах. Це цілісне вірознання, в його усній символічній формі збалансовує образно-інтуїтивний та логіко-понятійний способи осягнення світу, тобто людина пізнає світ серцем і розумом водночас. Багато колін українців як автохтонної етногенетичної спільноти на теренах між Сяном і Доном, між Чорним морем і Прип'яттю накопичили упродовж тисячоліть свого культурного життя глибокі знання про людину і світ.

Ці знання забезпечують єдність духовної та біологічної сфер людського ества, гармонію людини з земною природою і всеєдиним ладом. Саме так відбувався і має відбуватися процес самоусвідомлення ідентичності українського духовного типу в цілісному культурному просторі України – питомому середовищі для всіх, хто обрав цю благодатну землю для свого життя. На превеликий жаль ця безцінна спадщина не задіяна в нашому сьогоденні. Глобалізація та уніфікація

¹ Ващенко Г. Виховний Ідеал. Брюссель-Торонто-Нью-Йорк-Лондон-Мюнхен : Вид-во центральної України Спілки української Молоді, 1976. Вид. 2-е. С. 110.

приводять до нівеляції звичаєвості, до стирання сакральних знань, до руйнації етнічної традиції, а відтак – до винародовлення. А починається руйнація напрацьованого тисячами поколінь з малого: відхід від звичаю обертається розривом зв'язків між поколіннями сім'ї, родини, роду і народу. Нині маємо прірву між непроминушими цінностями культури наших предків та тими поколіннями, які не здатні реалізувати традицію у власному житті. З багатовікового досвіду народу втрачаємо найцінніше – моральність, а отже, і перспективу духовного саморозвитку. Апелювання до європейської культури і загальнолюдських цінностей за цілковитої байдужості до власних етнічних цінностей – безперспективні. Кожне явище світової культури має своє питоме етнічне коріння, яким воно вирізняється поміж культур інших народів. Потреба збереження чистоти кореневих пластів української культури вписується нині в загальнолюдські завдання, пов'язані з екологією культури і зокрема екологією людської душі – необхідно відродити і воскресити природне в людині й мистецтві.

В глибинах прадавньої обрядової культури українців закорінена генеза українського хорового співу: «пісні обрядові ведуть нас у сутінки праісторичного світогляду українського народу. З бігом часу подробиці святочного ритуалу, в який входили ці пісні обернулись на народні звичаї, ігри й хороводи, різні магічні формули й заклинання, але при цих архаїчних уламках минулого залишились у народній пам'яті пісня того ритуалу свіжа й молода...»².

1. Етнокультурна основа українського хорового співу

Кожен народ має свої звичаї, як кожна держава має свої закони. Духовне ядро кожної етнічної культури знаходиться у звичаях, які забезпечують єдність індивідуального й суспільного життя людини з законами природи і Всесвіту. В культурі будь-якого етносу звичаєвість виявляє себе через традицію, яка є основним критерієм істинності на шляху пізнання своєрідності духовних основ кожного народу. Традиція поєднує в єдине ціле життя минулих і нинішніх поколінь народу, бо життя людське безперервне за своєю духовною суттю, і смисл життя кожного покоління полягає в самореалізації себе в душі традиції.

З розвитком людського світу всі попередні набутки в усіх сферах життя не зникали безслідно, а ставали основою, джерелом духовного самоздійснення індивіда, народу, людства. Минуле, нинішнє і майбутнє взаємоіснуючі: минуле виявляється в нинішньому, як і нинішнє виявляється в майбутньому. В цьому суть духовної традиції. Тому історія кожного народу – це передусім життєпис духу людського.

² Кошиць О. Про українську пісню й музику. Київ : Музична Україна, 1993. С. 7.

«Особливо велику роль відіграють традиції в збереженні нації. Націю звичайно визнають як цілість поколінь минулих, сучасних і майбутніх. Таку цілість підтримують передовсім традиції. Завдяки їм зберігається й розвивається національна мова, здобутки мистецької творчості, світогляд, народні ідеали – все те, що створює обличчя народу, що відрізняє його від інших народів»³ – так розглядав звичаєву традицію видатний педагог Григорій Ващенко і вбачав у ній духовну силу відродження народу. Істинність цього стверджує знаний етнолог Олекса Воропай: «Звичаї народу – це ті прикмети, по яких розпізнається народ не тільки в сучасному, а і в його істинному минулому. Народні звичаї охоплюють усі ділянки громадського, родинного і суспільного життя. Звичаї – це ті неписані закони, якими керуються в найменших щоденних і найбільших всенародних справах...»⁴.

Звичаєва традиція засвідчує високі духовні осягнення українців, забезпечує духовний зв'язок поколінь, відкриває людям у земному бутті перспективу життя етнічної душі. За звичаєвістю ми ідентифікуємо свою етнічну сутність, окреслюємо свою етнічну особливість. Українська звичаєва традиція зберігається в усній формі обрядових магічних текстів, у міфах, казках, у матеріальних пам'ятках (різьблення, вишивка, ткацтво), на яких закарбовано ідеограми. Через них людина змалку засвоює моделі світовідчуття і поведінки. На ґрунті традиційної звичаєвої культури упродовж тисячоліть розвивалася українська музична культура.

Одним із найдавніших її пластів є хорова культура і, зокрема, – обрядова пісенна культура як її складова. Від прадавніх часів дохристиянської цивілізації, пройшовши різні історичні етапи нищення, руйнації, трансформації, нівеляції, підпорядкування іншим національно-ментальним домінантам, українська пісенна традиція всупереч усім спробам її розчинити в інших традиціях, до нині зберегла первинну міфо-поетичну свідомість та історичну пам'ять народу. В усній пісенній культурі українці закарбували процес творення світу своєї культури, а також виявили особистісні переживання і осмислення цього процесу світотворення. Так зароджувалося відчуття спорідненості людини з питомою природою та іншими людьми і сприйняття цієї живої єдності як єдиної родини. Українська народна пісня зберегла у собі первинну міфологічну цілісність, яка витворилася в глибинному внутрішньому процесі творчого становлення людини як

³ Ващенко Г. Виховний Ідеал. Брюссель-Торонто-Нью-Йорк-Лондон-Мюнхен : Вид-во центральної України Спільки української Молоді, 1976. Вид. 2-е. С. 110.

⁴ Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Київ : Оберіг, 1993. С. 5.

частки питомого земного середовища і космічної всеєдності. Витворюючи світ своєї власної культури, людина водночас пізнавала процес Божественного Творіння. Так в українській міфо-релігійній свідомості закарбувалася первинна міфологічна цілісність людського й Божественного, світу етнічної та вселюдської культури і Всесвіту. В українській обрядовій пісенності виявилася прадавня світотворча віра предків наших як одвічний творчий процес, у якому поєднується у безперервний плін минуле, теперішнє і майбутнє. В ту первинну міфічну епоху, на світанку історії нашого народу й витворено поетичні образи, які й досі живуть у народних піснях.

Українські обрядові пісні налічують понад п'ять тисяч років. До нашого часу вони дожили завдяки безперервній чуттєвій передачі з покоління в покоління одвічного знання. Форма і варіанти цих піснетворів змінювалися упродовж свого життя, зате лишалася незмінною їхня духовна сутність. Ці особливості народної поетичної творчості, звичаїв та обрядів українців розкрив видатний вчений Олександр Потебня у своїх наукових працях. Збираючи і досліджуючи народні пісні, вчений зробив концептуальний висновок, що пісня упродовж свого життя є не одним твором, а рядом варіантів. Він писав, що писемною традицією можна закріпити лише кілька варіантів пісні, внаслідок чого дослідник отримує тільки «декілька пунктів руху, недостатніх для визначення проміжного шляху»⁵. Тому для збереження цілісної уяви про народне виконавство важливо зберегти «...якомога більше число варіантів, вихоплених із течії у можливій конкретності й точності»⁶.

Ця багата усна варіантність і досі зберігається по всіх регіонах України та українських етнічних землях за кордоном. Видатний український диригент Олександр Кошиць на початку ХХ століття зафіксував і описав виконавський процес українців на Кубані, виявивши у їхньому співі позачасову сутність традиції й живу історію народу: «Я пильно стежив за обличчям співаків: вони поступово перемінювались – звичайне, буденне спливало з них, з тягом пісні вони робились сумними, поважними, іноді (мені здавалось) схвильованими, у всякому разі, зворушливими. Голоси чимдалі ставали більш чулими і виразними. В них говорила загальна душа нашого народу, для якої подія, що оспівувалася, не була мертва сторінка історії, а жива, свіжа рана, що стікала живою кров'ю і болить правдивим, живим болем. З їх очей на мене дивився сум моєї батьківщини, історія оживала й дихала

⁵ Дмитренко М. Олександр Потебня як фольклорист. Київ : Сталь, 2012. С. 53.

⁶ Там само.

холодом минулого...»⁷. Ці безпосередні спостереження дослідника й практика пісенного мистецтва найпереконливіше підтверджують геніальні осягнення Миколою Гоголем живого духу української праісторії в традиції народної пісенності. Про українські народні пісні митець і мислитель писав так: «Це народна історія, жива, яскрава, сповнена барв, істини, яка оголює все життя народу... Вони – надмогильний пам'ятник минулого, більш ніж надмогильний пам'ятник: камінь із красномовним рельєфом з історичним написом – ніщо проти цього живого літопису, який говорить і звучить про минуле. В цьому відношенні пісні для України все: і поезія, й історія, й батьківська могила... Історик не повинен шукати в них свідчення дня і числа битви або точного пояснення місця... Але коли він захоче пізнати справжнє життя, стихії характеру, всі вияви і відтінки почуттів, хвилювань, страждань, веселощів народу, що його він зображає, коли захоче випити дух минулої епохи, спільний характер усього цілого і нарізно кожного зокрема, тоді він буде задоволений цілком: історія народу розкриється перед ним у ясній величі»⁸.

У традиційній культурі українців виявляється їхня висока моральність, ідеали, особливість етнічного характеру й світосприйняття. Духовне знання багатьох поколінь збереглося в обрядових піснях-молитвах як безцінний скарб. Ці характерні риси українських народних пісень проникливо відзначив відомий дослідник української старовини Микола Цертелєв: «...в українських піснях видно поетичний геній народу, дух його і, нарешті ту чисту моральність, якою завжди відзначаються українці і яку ретельно зберігають до цього часу як єдину спадщину предків своїх, уцілілу від пожадливості народів, що їх оточують»⁹.

Українська пісенна традиція було основою, на якій формувалися різні виконавські сфери української хорової культури. Зв'язок із цією кореневою основою культури ніколи не переривався. Однак, у різні історичні періоди цей процес мав свої яскраві спалахи й поступові спади. Починаючи з 90-х років ХХ століття звернення до традиційної пісенності активізувалося в усіх сферах хорової культури, як композиторській так і виконавській творчості. Композитори звертаються до глибинних інтонаційних витоків традиційної культури, народних текстів і на їх основі творять нові хорові жанри (фольк-опери, ораторії-літописи, концерти, цикли, сюїти). У виконавській сфері

⁷ Кошиць О. Спогади / Упоряд. М. Головащенко. Київ : Рада, 1995. С. 246.

⁸ Фісак І. М. В. Гоголь – дослідник і збирач українського фольклору. *Філологічні науки*. 2012, № 1151. С. 49–50.

⁹ Бенч-Шокало О. Український хоровий спів. Актуалізація звичаєвої традиції : навч. посібник. Київ : Редакція журналу «Український Світ», 2002. С. 7.

виникає ряд нових колективів, які репрезентують традиційне виконавство з концертної естради. Цей процес адаптації й трансформації традиційної пісенності в сценічних умовах потребує принципової оцінки форм його освоєння. Адже цілеспрямованість мистецької діяльності хорових колективів залежить від рівня розуміння традиції культури і може або сприятливо впливати на сучасний культурний процес, або деформувати і руйнувати традицію. У перспективі розвитку хорової культури відіграє важливу роль не кількісне зростання хорових колективів, а розуміння сутності традиції у їхній творчій діяльності. Таке розуміння запобігає деформації самої традиції й сприяє її природному гармонійному розвитку. Тому осмислення цих процесів необхідне для *прогнозування* подальшого розвитку різних сфер хорової культури.

2. Символіка обрядової основи українського хороспіву

Джерела українського хорового співу знаходяться в глибинах прадавньої обрядової хліборобської культури українців. Видатний український історик Михайло Грушевський, вивчаючи звичаєві релікти української обрядової культури визначив їх як природню цілісну релігійну систему українців, закріплену в обрядах річного кола¹⁰. Вчений зробив концептуальний висновок, важливий для вивчення традиції українського хорового співу: «Річний календарний круг – це разом властиво єдина наша релігійна система передчасно розбита: зруйнована новими церковними заходами... На жаль ми й нашого календаря не маємо в його повній і чистій перед християнській формі й мусимо рахуватися на кожному кроці не тільки з спустошеннями й виловками, але і з змінами, перебоями і переносами, спричинених в старій системі церквою і церковним календарем»¹¹.

Український хоровий спів виник у питомому природному середовищі з внутрішньої потреби людини підтримувати *суспільну гармонію, гармонію душі з природою й Творцем*. Цей спів не обслуговував ідеологію, не функціонував на соціальне замовлення, а жив з внутрішньої потреби людини творити гармонію, тому завжди був спрямований на саморозкриття, на духовний саморозвиток, самореалізацію людини. Функція хору в традиційній обрядовій культурі визначалася не кількісним показником, а змістом співу-одкровення одухотвореної громади людей. Сутністю обрядового хорового співу було єднання співаків у єдиному духовному устремлінні

¹⁰ Грушевський М. Історія української літератури : у 6 тт. Київ : Либідь, 1993. Т. 1. Кн. 9. С. 171-172.

¹¹ Там само. С. 171.

при вільному самовияві індивідуальності кожного співака. При цьому кожен співак виражав в колективному співі своє особисте сприйняття й переживання світу. І саме ця особлива «мова почуттів» у кожній культурі є тим живим коренем етносу, через який віками струмує генетичний код його духовності.

Згодом на основі обрядового хорового співу сформувалася українська церковно-музична культура, пристосувавши первинну обрядову культуру до церковних календарних богослужінь. Український вчений, який жив на еміграції, Воропай Олекса писав: «Ми, українці нація дуже стара, і свою духовну культуру наші пращури почали творити далеко до християнського періоду на Україні. Зустріч Візантії з Україною це була зустріч якщо не рівних, то близьких потугою, але різних характером культур. Разом із християнством Візантія принесла в Україну свою культуру, але саме свою культуру, а не культуру взагалі. У нас вже була національна культура і Володимир Великий тільки додав християнську культуру до своєї рідної...»¹².

Хоровий спів у слов'янській культурі і, зокрема українській – це молитвоспіви до літнього Духа Сонця – *Хорса*. В пантеоні давньоукраїнських богів *Хорс* наділявся особливим пошануванням. У нашій міфології *Хорс* з'являвся до людей в усі чотири пори року на білому коні і звався по-різному (Урай або Ярило, Купала, Смарггл). Він був Богом громадського ладу і єднав минуле, нинішнє і майбутнє нескінченного часу, а в часовій безперервності люди творили своє життя. Богові *Хорсу* справляли молитвоспіви на священних горах, пагорбах, які в давнину були для наших пращурів святилищами. Тому ще й нині на горах, пагорбах на честь *Хорса-Сонця* українці, поляки, словаки палять ватру (собітку), справляючи купальські обряди. Там, де не було природних гір, насипали рукотворні гори – кургани на честь *Хорса* і ставили камінь як знамено *Хорса*. Звідси пішла назва *хори* – підвищення, на якому розміщуються музиканти. Поняття *хор* пов'язана із теонімом *Хорс* і дослівно означає *Сонце*¹³. *Хор* як архетип традиційної культури простежується в астральних назвах різних народів, які належать до аграрної культури – іранців, єгиптян, осетинів, афганців, вірмен та китайців¹⁴. Так, в єгиптян *Хор* або *Гор* – Бог Сонця або крилате Сонце, у іранців Бог Сонця називався *Хормуз* або *Ормузд*¹⁵. Із Сонцем пов'язане також іранське *хорус* (півень) – птах, що своїм

¹² Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Київ : Оберіг, 1993. С. 5.

¹³ Шаян В. Віра предків наших. Гамільтон-Канада : Видавничий Комітет в Гамільтоні, 1987. Т. 1. С. 631.

¹⁴ Там само. С. 616.

¹⁵ Шокало О. Спільність традицій української та іранської культур. *Україна і Схід: панорама культурно-спільнотних взаємин*. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2001. С. 111.

співом віщує схід Сонця й настання нового дня¹⁶. За міфо-поетичними уявленнями східних народів, основу культури яких становили вірування в життєдайну силу Сонця, після третіх півнів (третій по ряду спів півня за ніч) усяка нечисть в ночі ураз щезає. В болгарській мові до нині збереглася усічена форма *хора*, в слов'янських мовах – *хоровод*, а в українській – *коломийка*, що означають танець зі співами по колу за Сонцем. Тому у первісних хорах співаки розташовувалися *по колу*, за Сонцем. Ці концентричні сонячні кола забезпечували смислову вібрацію голосів, налагоджували спів на Всеєдину Гармонію.

В 70-х рр. XX ст. на Черкащині археологи віднайшли величезні за площею забудови концентричними колами з майданчиками і храмами Сонцю¹⁷. Колоподібна сонячна структура колективних зібрань людей забезпечувала концентрацію космічної енергії і сприяла взаємодії психологічного поля людини з Космосом. Згодом первинну духовну сутність поняття *хор* втрачено і його почали тлумачити в хорознавчій літературі та в словниках лише на структурному рівні – *співати разом*¹⁸.

Український хоровий спів в основі своїй був *усним*. *Усна традиція* базувалася на безпосередній, «живій» передачі цілісного первинного знання, яке виникло й існувало з внутрішньої потреби людської душі жити за законами універсалізму. Знання наші предки осягали не через запам'ятовування усієї маси усних текстів, а завдяки засвоєнню *усних формул* – теоретичної основи цих текстів. Через *імпровізацію формульної структури* обрядових, магічних, космогонічних усних текстів розкривалася їх суть. У ній збалансовано *образно-інтуїтивний і логіко-понятійний* способи освоєння світу за принципами внутрішніх асоціацій. Основну інформацію закодовано в архетипах та ідеограмах і це *цілісне* знання не розчленовано на релігію і науку, як у вторинних, писемних формах. Її традиція зародилася в ту пору, коли люди вміли «читати» й передавати інформацію безпосередньо і безпомильно, а згодом стали кодувати свої знання в ідеограми, цілісні образи яких передавали *єдність думки і почуття*. Писемна форма виникає із зовнішньої потреби логічного аналізу, аби зрозуміти явище усної культури. Щоб донести сучасним поколінням розуміння суті усного знання, його треба адаптувати, тлумачити, переводити через логічний виклад у писемну форму, тобто спростувати. У писемній формі

¹⁶ Шокало О. Спільність традицій української та іранської культур. *Україна і Схід: панорама культурно-спільнотних взаємин*. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2001. С. 113.

¹⁷ Історія української культури : у 5 тт. / за ред. Ю. Асєєва. Київ : Наукова думка, 2001. Т. 1. С. 175.

¹⁸ Новий тлумачний словник української мови : у 4 тт. / Укладачі В.Яременко, О.Сліпушко. Київ : Аконіт, 1998. Т.4. С. 753.

гіпертрофовано логіко-понятійний спосіб освоєння світу й вихолощено *дієвість* знання, яке поєднує в собі *наукове пізнання* і *духовну практику*.

3. Обрядові священнодійства

Духовні скарби традиційної обрядової культури не просто собі архаїка, у ній закодовано безвічне реальне знання про Людину і Всесвіт. І хоч ми живемо в епоху тотальної писемності або грамотності, однак маємо поверхове знання про цілісне життя – неподільний позачасовий процес у минулому, нині і в майбутньому. Тому увага проникливої людини звернута не до минутих форм минулого буття (марка річ займатися їх реанімацією) – усе матеріальне в земному світі має свій вік. Лишається у безвічності лише надбання людського духу – *традиція культури*, що в ній живе духовний тип народу.

Святково-трудова обрядовість українців, одвіку визначали річні сонячні цикли й земне дбання хлібороба. Хліборобський рік поділявся на два періоди: весняно-літній та осінньо-зимовий. Весняно-літній період розпочинався в пору *весняного рівнодення* і то був початок хліборобського року, ознаменований святом Нового року, а лік місяцям вівся від березня. Осінньо-зимовий період починався в пору *осіннього рівнодення*, у вересні.

Із запровадженням на Україні християнства як візантійської великодержавної ідеології церква встановила візантійський звичай святкування Нового року 1 вересня. Та не зважаючи на церковний припис, наш народ дотримувався стародавнього звичаю – святкував Новий рік навесні. Це подвійне новоріччя співжувалося в Україні до XVI ст., коли церковною реформою було запроваджено січневий Новий рік і офіційне літочислення від Різдва Христового, скасувавши традиційне народне літочислення. Проте давнє літочислення жило в українській народній культурі ще довго, незважаючи на великодержавні реформи Петра I, який у 1700 році узаконив січневий Новий рік і нове літочислення західноєвропейського зразка, а також церковний календар по всій Російській імперії, в колоніальній неволі якої опинилася й Україна. Так церковно-державними законами було порушено природну закономірність у нашій народній культурі. Найдужче постраждала під гнітом державної ідеології та церковного календаря весняна новорічна обрядовість. Саме в пору Свята Весни, в пору пробудження природи і радіння життя, коли оживає людський організм від зимового ослаблення, церковними канонами запроваджено Великий піст, що забороняв традиційні народні дійства й веселоці. Тому давні сонцехвальні, пантеїстичні обряди збереглися в українській

народній культурі в основному в дитячо-молодіжних іграх, забавах, що в їх наслідувальному характері мимоволі закодувався магічний смисл давнього священнодійства.

Життя людини в земних умовах цілковито підпорядковане сонячним ритмам, які виявляються в добовому чергуванні світла і темряви, у зміні пір року, протягом повного обертання Землі довкола Сонця. Людина в процесі саморозвитку набула здатності свідомо налагоджуватися на життєтворчі ритми Сонця й Природи. Духовно-господарська практика народу виробила цінний комплекс обрядів народної культури, які оновлюють духовне ество людини, сприяють прилученню її до світової Всеєдності. Обрядом визначають біологічну й духовну зрілість людини, появу дитини у Світі, перехід у підлітковий і юнацький вік, одруження й провиди душі у Інший Світ. Для людини обряд – спасення річ, бо нагадує про духовний смисл життя – про ідеальне, святе, світле, безвічене.

З чотирма визначальними положеннями Сонця в річному колообігу Землі пов'язані чотири найбільші свята: Велик-День – приурочений весняному рівноденню; Купала – знаменує літнє сонцестояння; Пречиста – приурочена до осіннього рівнодення і Різдво – знаменує зимове сонцестояння. Усі обряди річного кола належать до доби трипільської культури (IV- II тис. до н.е.), яка була відкрита видатним слов'янським вченим Вікентієм Хвойкою наприкінці XIX ст. Назва «трипільська» походить від села Трипілля на Київщині, де вченим було віднайдено цілий комплекс поселень, який дав назву культурі найдавніших хліборобів України¹⁹. Вікентій Хвойка був переконаний, що трипільська культура належить осілому хліборобському народу, який здавна залюднював Подніпров'я. Вчений вважав, що українці – нащадки трипільців, які зберегли «край предків до цього часу»²⁰. Ідеї Вікентія Хвойди згодом підтвердив інший видатний вчений-археолог Валентин Даниленко, у 50-ті роки XX століття вчений відкрив у степовій Наддніпрянщині найдавніші культури – «шнурова», «ямка», «курганна», які у світовій науці вважалися предтечами індоіранської та індоєвропейської спільнот²¹.

Одвіку в Україні, як і в інших народів стародавньої хліборобської культури рік розпочинався навесні, в березні, коли Сонце переходить з південної півкулі в північну й пробуджує природу. Велик-День – Свято

¹⁹ Сівер О. Традиція Трипільської агрокультури – природно-правовий чинник відродження України. 130-ліття відкриття Трипільської традиційної аграрної цивілізації. *Наука і суспільство*. 2024. № 1. С. 17.

²⁰ Бурдо Н. Трипільська культура – відкриття і дослідження. *Український світ*. 1994. № 3-4. С. 12-13.

²¹ Шилов Ю. Валентин Даниленко – дослідник писемної традиції в Україні. *Український світ*. 1994. № 3-4. С. 18-19.

весняного Сонця, яке припадає на весняне рівнодення. За давньою українською міфологією навесні створено Світ і Людину. Від «Створення Світу» й ведеться стародавнє літочислення, яке налічує понад кілька тисячоліть, бо такий вік має українська аграрна культура, закарбована в священних обрядових текстах і в знаках-архетипах на ритуальних предметах. І незважаючи на реформу, коли з прийняттям християнства в Україні запроваджено церковний календар, в традиційній обрядовості початком природнього року лишається березень.

Одвіку наші предки зустрічали настання Весни обрядовими діями із співами й танцями. Так вони виявили радість і любов до життя, бо Весна – пора любові й ладування в цілому Світі. У давнину в Україні весняні новорічні священнодіяння були дуже багаті, та з заміною весняного новоріччя на зимове одні обряди забулися, інші прижилися в зимових святах. Видатний знавець української народної культури Михайло Грушевський зробив висновок, що «... передхристиянський ритуал підпав великим змінам і великому знищенню: різні обряди, які зв'язувалися з Великоднем, під натиском християнського обряду потлумили одні одних – і перед нами велика маса переважно дрібних фрагментів...»²². Від наших прадавніх весняних циклів лишилися самі дитячі та дівочькі забави, тому в дитячих веснянках-гагілках збереглася священна пам'ять народу.

Велик-День – Свято Весняного Сонця, колись був важливим періодом в житті наших предків. Цей період знаменував початок Нового (хліборобського) року в земному світі і народженням праматері Всесвіту, Богині кохання, любови та одруження, заступниці людей і земного світу – Лади у космічному вимірі. За міфологічними знаннями українців Лада народилася під Золотою вербою на Чистих Космічних водах, як співається в народній колядці : «Гей, як то було на початку Світа, Ладу наш! Гей, не було там ні неба, ні землі, гей, лиш там були темні моря. А на тих морях Золота Верба, а на тій Вербі Золота Кора...». Від тоді мить народження Лади і зветься Великим Днем – *Днем просвітлення людини і оновлення земного життя*. А Великодня Верба залишилася символічним деревом, яке сприяє прилученню людини до Всесвітньої Гармонії. І нині на Вербну неділю дорослі і діти хльоскають одне одного вербовими прутиками, вітаючись словами: «Верба хлись, бий до сліз. Не я б'ю, верба б'є. За тиждень Велик-День».

²² Грушевський М. Історія української літератури : у 6 тт. Київ : Либідь, 1993. Т. 1. Кн. 9. С. 197.

Великодній обряд розпочинався першого дня Весни (1 березня за старим стилем чи 14 березня – за новим) на Явдоні-Яри. Це був час, коли з Вирію поверталися птахи. Ще й на початку нинішнього століття в Україні, починаючи з дня Явдохи-Яри, діти ходили по дворах і славили Яр або Яру й Зелень – весняних Духів, вияви світлої сили Ладу. Вони носили з собою вирізані з дерева ластівки й спечені з тіста жайворонки. Великодні свята колись тривали два тижні. Люди пекли святковий хліб-коровай (по церковному паска) і жайворонків з тіста, забарвлених в червоне яйце (звідси крашанки – красне, гарне яєчко, яке символізує першопочаток усього суцього у Світі), писали писанки. Велик-День для українців – це урочисте свято, коли Світ і людська душа наповнені Світлом і Святістю, як писав Т.Г. Шевченко у своєму геніальному вірші: «І світ Божий, як Великдень, і люди як люди»²³. Єднання з родом, громадою стає внутрішньою потребою кожного, тоді люди справляють обряд, у якому виявляють свою духовну природу.

Двотижневий обряд славлення Нового року завершувався поминаннями-проводами душ предків, які з'являлися в земний світ на Свято Новоріччя. Цим підтримувався безперервний зв'язок поколінь людського життя у Всеєдиному Часі й утверджувалося нескінченне життя Духа. Предківські душі злітаються до нас навесні в образі птахів – вістунів Нового року, посланців з Вирію. Вони приносять світло відродження людському земному світові, а нащадки вшановують душі предків і проводять їх до наступного свята весни. Усі етапи двотижневих Великодніх свят супроводжувалися хорovими співами, які мають загальну назву *веснянки*. В Галичині весняні обрядові пісні називають *гаївками*, або гагілками, ягілками, гольками.

З усіх обрядових пісень веснянки і гаївки найвиразніше зберегли старовинний *хоровий та ігровий характер*²⁴. Тут спів був синкретично поєднаний з грою, рухом і драматичними діями. Веснянки, які не мали ігрових мотивів, виконувалися дівчатами у колі, або співаки творили видовжені (ключові) лінії, виводячи пісню закрутами (кривий танець). Весняні хорові співи найчастіше звучали у формі діалогу між двома хорами, або між хором і солістом. Там де були два хори і був розподіл на дівочий і чоловічий гурт, це був давній антифонний хорovий спів, який часто переплітався з прозовим діалогом. Як зазначає М. Грушевський «Два хори стали хорами дівчат і парубків, тим часом як з

²³ Шевченко Т. На вічну пам'ять Котляревському. *Тарас Шевченко*. Зібрання творів : у 6 томах. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 1. Поезія 1837-1847. С. 89.

²⁴ Колесса Ф. Українська усна словесність. Едмонтон : Канадський Інститут Українських Студій, 1983. С. 50.

початку це можна собі уявити скоріше, як хор весни і хор землі...».²⁵ Найкращим зразком весняного хорового діалогу є гаївка «Вортар» (або «Володар», «Небесні ворота», «Ворота»), так в давнину називали Ярила-Урая. Предки вірили, що Ярило-Урай золотими ключиками відкриває Небесні ворота через які на Землю до людей сходять усяка благодать – Сонце, Добро, Тепло, Щастя.

Весняні хорові пісні мали різноманітні мотиви, присвячені різним періодам Великодніх свят. Так перший період «виглядання весни» (М. Грушевський) обіймає веснянки, які *закликають весну*: «Прийди, весно, прийди, красна», «Благослови, Боже, весну закликати», «Розлилися води на чотири броди». Це і хорові весняні пісні-звертання до Сонця: «Ой ти, Сонечко, засвіти, засвіти. Землю-матінку пригорни-пригорни», «Гелело, Гелено, аби зиму відмело», до птахів: «Ой вилинь, вилинь голю, винеси літо з собою», «Гуси, гуси вам на гніздо, а нам на тепло».

Другий весняний етап – це вегетаційні хороводи, які пов'язані із мотивами пробудження та розквіту природи і людських взаємин. Це гаївки: «Кривий танець», «Мак», «Просо», «Вийся горошку», «Огірочки», «Посіємо гречку». Наступний етап – це зустріч весни привітальними піснями: «Ой весна-красна, що ти нам принесла?», «Ой весна-весняночка, а де ж твоя донька та панночка?», «А в нашого Шума зелена шуба, а Шум ходить по діброві», тощо.

Окремий жанр весняного циклу пісень складають *величальні пісні*, інша назва волочечні, волочільні або риндзівки, рогульки. Вони пов'язані з традицією ходження по домах з свяченнями, привітаннями і поздоровленнями²⁶. Ці привітальні хорові пісні виконувалися в понеділок після Великодня і мали ту ж функцію що і колядки – вітали господарів кожного дому і членів його родини. Володимир Гнатюк описував традицію співу «риндзівок» на Галичині (Яворівщина) наприкінці XIX століття: «...приглядаючись тим «риндзівкам», я сконстатував, що їх склад і зміст має характер чисто колядковий, і що вони різняться від колядок лише тим, що мають окремий рефрен: «Же Христос, же воскрес, же воістину воскрес...»²⁷. Саме В. Гнатюк виявив подібність величальних весняних пісень з колядками: «...зрештою співають їх так само попід вікнами, як колядки, а не на цвинтарі, з музикою, співають хлопці і дістають за те винагороду, як і за

²⁵ Грушевський М. Історія української літератури : у 6 тт. Київ : Либідь, 1993. Т. 1. Кн. 9. С. 201.

²⁶ Там само. С. 205.

²⁷ Гнатюк В. Вибранні статті про народну творчість /Упоряд. вступ. ст. та примітки М.Яценка. Київ : Наукова думка, 1966. С. 92.

колядки».²⁸ Обряд «волошебних» пісень нині цілком забутий і як зауважує М. Грушевський, церква послідовно знищувала цей звичай і «звела на ніщо останки сього обряду, хоч це, властиво, було найбільш людське, гуманне соціальне свято цілого річного кругу».²⁹

Під впливом християнства величальні пісні обрядового весняного циклу згодом перейшли до зимового колядкового циклу і згодом їх первісне значення цілком забулося. Натомість з прийняттям християнства весняні обрядові пісні зазнають істотних змін як і весь Великодній обряд: виникають нові церковні піснеспіви на біблійну тематику, які згодом прижилися як народні. У цих нових церковних піснеспівах основним мотивом є смерть Ісуса Христа, його муки на хресті та його Воскресіння. Образ Христа сприйнявся у нашій культурі як духовний образ носія Світлої сили. А великоднє «Христос воскрес» – це оцерковлена форма прадавнього віншування про воскресіння Світлої Сили Життя.

Першим літнім святом, що одночасно знаменує й завершення весни, є Зелені свята або Клечальна Неділя (Троянове свято). У давнину Зелені Свята охоплювали цілу низку літніх свят – це свято Лісу, свято Квітів, свято Води, свято Полів-нив, свято Русалок, свято Сонця, свято «Водити тополю», свято «Завивати березу», свято «Проводи русалок», свято «Селик», свято Лелі, тощо³⁰. У цих святах виразно виявлялися вегетаційні мотиви, пов'язані з величанням росту рослин, культу дерев і квітів, у них також проходять мотиви поклоніння лісам, полям, нивам і дібровам.

У давнину ліс називали Шум, шумлячий. Пісня «Йшли дівчата Шума завивати» вказує на те, що початок Зелених Свят виводиться з часу лісового просічного господарства, коли дівчата йшли випалювати ліс під сіяння проса.³¹ Сам початок Зелених Свят приурочений до культу дерев і рослин: увечері в Зелену Суботу мають або клечать хату гіллям липи, ясеня, дуба, клена, квітчають м'ятою, лепехою, чебрецем, материнкою. Як зазначають Степан Килимник та Філарет Колесса Зелені Свята існували у багатьох народів ще задовго до християнства, так у стародавніх греків і римлян це свято присвячене культу квітів, зокрема роз, звідси і його назва «Русалії» (dies rosae).³²

²⁸ Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість /Упоряд. вступ. ст. та примітки М.Яценка. Київ : Наукова думка, 1966. С. 92.

²⁹ Грушевський М. Історія української літератури : у 6 тт. Київ : Либідь, 1993. Т. 1. Кн. 9. С. 205.

³⁰ Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Київ : Обереги, 1994. Кн. 2. Т.4. С. 384.

³¹ Там само. С. 359.

³² Там само. С. 384.

Увесь тиждень Зелених Свят мав свої етапи: у Зелену Неділю поминали предків, а четвер звався Русалчиним, або Мавським Великоднем. Русалками називають тих дівчат, які померли неприродною смертю. Вважалося, що ті русалки, які живуть у воді, лише при Місяці виходять на берег і водять хороводи, а по заході Сонця русалки сідають на берег і чешуть довгі коси, а ті, що живуть у лісах – гоїдаються на вітах дерев, одягаються у квіти й зелене віття.³³ В Україні русалок вважають опікунами лісів, нив і води, на їхню честь справляли обряди, аби вони не толочили посівів та не шкодили дівчатам. Саме з образами русалок пов'язані мотиви поминання душ предків. Адже в давнину, коли не було цвинтарів, людей хоронили на полях, роздоріжжях, у лісах, чи опускали у воду.³⁴ Цим душам і справляли тризни на полях, лісах, на берегах, а відгуки звичаю давньої тризни і нині збереглися у Східній Україні, коли на Проводи люди на цвинтарях, кладовищах розкладають їжу і питво і за розмовами згадують своїх предків.

У четвер, до сходу сонця і після заходу сонця справляли Великдень. Це був день, коли русалки перевтілювалися у людей, виходили із води і розходилися поміж людьми. Вони веселилися, водили хороводи, виявляли радість життя – славили природу, Сонце і весь Світ. Це був найкращий день їхнього земного життя. Після Русального тижня (Зеленого тижня), у понеділок, відбувався обряд проводів русалок, у цьому святі брали участь і чоловіки і жінки. Жінки завітчували себе квітами, гілками дерев, різними травами. Вони ходили серед лісів, полів і співали пісень: «Проведу русалочок до бору, сама вернуся додому...». Русальні обряди, як і пісні та хороводи, приурочені до цього свята, належать до найстаріших, найархаїчніших календарних обрядів. З прийняттям християнства Зелені Свята було названо Святом Трійці, а пісні названо трійцькими піснями.

До давніх обрядів належать також процесійні обходи поля, які відбувалися на межі весняно-літньої обрядовості.³⁵ Цей обряд мав назву «Ходіння на жита» пов'язаний з мотивами охорони врожаю, найпоширенішим на Лемківщині та Бойківщині. Пісні, які хором співали при цьому обряді діти, молодь, чоловіки і жінки подібні до колядок і називаються *царинними*. Інше значення цього слова – засіяне і огорожене поле³⁶. Детальний опис цього давнього обряду подає

³³ Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Київ : Обереги, 1994. Кн. 2. Т. 4.. С. 374–375.

³⁴ Там само. С. 384.

³⁵ Колесса Ф. Українська усна словесність. Едмонтон : Канадський Інститут Українських Студій, 1983. С. 60.

³⁶ Іваницький А. Українська народна музична творчість. Київ : Музична Україна, 1999. С. 54.

Степан Килимник: «Перед сходом сонця вирував величезний похід-шестья всього поселення на ниви «серед жита». Усі святково одягнені, чоловіки з бубнами, сопілками, цимбалами тощо, – жінки майже всі завітчані польовими квітами. Дівчата по черзі з хлопцями співали і веселих веснянок, і русальних, і петрівчаних. Періодично співали й діти, що йшли впереді, потім співали чоловіки та жінки, грали на «дудах», сопілках та цимбалах. Під час походу молоді, вже одружені чоловіки та жінки, зокрема переодягнені та замасковані – танцювали, жартували, оббігали межами та суловками поля, одне одного ловлячи... Такі грища проводили лише чоловіки та жінки, а молодь лише співала. Старший шестья (певно в давнину старійшина роду) кропив жита «благовіщенською» та «юр'івською» водою, а одна з господинь злегка кропила по межах молоком. Так поволеньки обходив цей феєричний похід «жита»³⁷. Із прийняттям християнства обряд «на жита» трансформувався в церковні хресні походи на поля, але суть його залишилася первинна – закликання природних сил на допомогу людині в плеканні врожаю.

І ось – вершина літа, ознаменована сонцестоянням та купальськими молодіжними забавами, що їх справляють у буянні природи з очисними вогнями-ватрами. Свято Купала – одне з чотирьох основних рокових свят, приурочених до чотирьох визначальних положень Сонця на небозводі. До літнього повороту Сонця прив'язано християнське свято Івана Хрестителя, звідси – подвійна назва нашого прадавнього свята – Івана Купала.

Вогненна, світляна символіка – провідна в купальському священнодійстві й приурочена повороту нашого небесного світила з весняно-літньої дороги на осінньо-зимову. З вогненно-сонячною символікою купальського обряду глибоко пов'язана й символіка води, адже вода, як і вогонь, також має очисну силу. Найсильніша, найцілющіша вода й роса саме в Купальські дні – в кульмінаційну пору розвитку природи, коли природна енергія досягла найвищого свого вияву. Годі ж найбільшу цілющу снагу має й зілля, яке слід збирати на Купала вдосвіта.

Прокидання земної природи навесні знаменує Ярило, а найвищий розвій й знаменує Купало, він уособлює молодецьку чоловічу плідородну снагу. Купало – захисник земної родючості, оборонець достатку, хліборобів, з ним споріднений індійський Дух Сонця – Гопала, вони оберігають усе живе од нечисті. Купальський обряд супроводжується очищенням вогнем і водою, оскільки світло і вода як нероздільні

³⁷ Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Київ : Обереги, 1994. Кн. 2. Т 4. С. 390–391.

первини в парі символізують бінарну сутність Усеєдиного Світу. А триєдність із Світлом і Водою становить Дерево Життя як їхнє породження. Світове Дерево як і символ життя є образом Купала – Духа безвічної молодості. Найчастіше обрядовим деревом є верба, явір, клен, калина, вишня, яке зветься купайлочко, купайлиця, гілянка й символізує шлюб Світла й Води, Купала й Марени. Звідси гільце в родинному весільному обрядові. Через вшанування Купала в образі Дерева Життя як вісі Всесвіту відбувається прилучення молодих пар до Всеєдиної Гармонії.

У купальському обряді гармонійно поєднані дві світотворчі первини – Світло (Вогонь) і Вода, і він супроводжується паруванням, пошлюбленням зрілої молоді. Цей глибоко інтимний ритуал духовно-природного добору знаменує купальський вінок – символ зрілості природи й дівочого єства. Парний добір під заступництвом Купала завершується післяжнивними весіллями – зародженням нових родин під заступництвом Рода й Родиць. Цей циклічний процес життєтворення в людському світі через самозародження родини у взаємній любові та в гармонії з природою – виявив нескінченного Всеєдиного Процесу Світотворення.

Отже цілий комплекс купальського священнодійства слід сприймати як усенародний весільний обряд на честь космічно-земного шлюбу Світла й Води. Ладуючим духовно-енергетичним осердям цього обряду є ритуальні співи й танки на честь Духа літнього Сонця Хораса – хороводи, як це відзначає М. Грушевський³⁸. Саме купальський хоровод відзначається вегетаційним характером і сповнений високої енергетичності, чого не мають інші рокові обрядові дійства. Основними мотивами у купальських піснях є культури Природи, культ Сонця, культ Води, культ Вогню, теми кохання, добирання пари, одруження та ін. У піснях основними образами є Купало і Марена, Мара та Кострубонько.

Пісні, які належать до Купальського обряду співалися громадою, гуртом. На чолі стояв волхва або жрець, він виголошував магічну частину обрядового тексту, а решта повторювала незмінний приспів. За останні два сторіччя цей обряд, а скоріше його пісні складаються наче з інтермедійної частини, де звучить невелика кількість купальських пісень, а основу складають розважально-ігрові, ліричні пісні, які й не прив'язані до цього свята.

У загальних рисах купальський обряд проходить в такій послідовності: ставиться купальське дерево, навколо нього водять

³⁸ Грушевський М. Історія української літератури : у 6 тт. Київ : Либідь, 1993. Т. 1. Кн. 9. С. 218–221.

танки і співають пісні; розпалюють вогнище, через яке стрибають; розривають деревце, топлять у воді, або спалюють опудало (Марену, Купала) і пускають вінки у воду і водять танки і співають усю ніч. Найважливіші дві групи дій: приготування і розпалювання вогнища й ігри довкола нього; обряди і ворожба біля води. Різновидом купальських обрядових пісень є собіткові пісні, які співають хором, вони поширені лише на Лемківщині.

Можна з певністю стверджувати, що саме з купальських урочистих юнацько-дівочих обрядових співів виник унікальний український традиційний хоровий спів, духовна суть якого – гуртове моління, прикликання й пробудження в людині світлої духовної снаги й сили.

На межі між літом і осінню справляли жнивні обряди, які були останніми у календарно-обрядовій творчості. Жнивні обряди – це свято врожаю, достатку, вони завершують весняно-літній трудовий цикл життя хлібороба, і присвячені батькам, які дарують дітям плоди свого дбання в господі й у полі. Жнивні обряди мають кілька етапів: *зажинки*, *жнива* і *обжинки*. Кожен із цих етапів супроводжувався певними обрядово-ритуальними діями з відповідними піснями, співаними хором. *Зажинки* – це початок жнив, суто родинне свято, учасниками якого були господар, господиня, члени їхньої родини. *Зажинки* мали такі епізоди: ранкова молитва усієї родини на полі до сходу сонця; зажинання першого снопа; спільна святкова трапеза родини на честь польових духів, яка проходила у колі, обставленному зжатими снопами³⁹. *Зажинкові* величальні пісні співали на честь першого зжатого снопа, який називали *воєводою*⁴⁰. *Жнива* – це вже сама праця на полі, яка тривала кілька тижнів. Під час роботи обрядів не було, лише увечері, повертаючись з жнив молодь співала пісні. Найурочистішою подією були *обжинки*, пов'язані із зав'язуванням «бороди» та плетенням вінків із збіжжя та польових квітів.

Вершиною весняно-літнього обрядово-трудового циклу було свято Спаса – святити обжинковий сніп, а також інші плоди – садовину й городину, а в полі лишали духові-покровителів хліборобів пучок невижатого хліба – бороду-пугу. Ці обряди супроводжувалися *величальними піснями-молитвами* духові жнив – Раю (знак Духа Жнив). Сніп-Рай зберігали як спас-оберіг достатку до наступних обжинок, обмолочували його і тим зерном зачиняли сівбу. Цей обряд знають усі народи аграрної культури, образ Спаса – вияв безсмертя Світлої Сили творення життя, християнська церква ототожнила Спаса з

³⁹ Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Київ : Обереги, 1994. Кн. 2. Т 4. С. 486.

⁴⁰ Іваницький А. Українська народна музична творчість. Київ : Музична Україна, 1999. С. 61.

Христом-Спасителем. Жнивні пісні у їх первісному вигляді не збереглися, за винятком пісень доби кріпаччини, які оспівували тяжку працю на полі. Однак мотиви жнивного обряду збереглися у щедрівках, колядках, купальських та весільних піснях.

Вершиною осінніх свят була перша і друга *Пречиста*. Обидва ці святкові дні пов'язані з культом чистоти душі й тіла. На ту пору люди цілком звільнялися від тяжкої праці в полі, починала відроджуватися людська сила. Українська Пречиста має давньослов'янський відповідник – свято Родиць, заступниць людської долі, матерів роду. Звідси й церковна назва Першої Пречистої – Успіня Богородиці, а Другої – Різдво Богородиці. Від Пречистої розпочинаються сватання й весілля.

З очищенням природи й людини в Пречистенські свята настає осіннє рівнодення (23 вересня), коли Сонце переходить з Північної півкулі в Південну, і природа в наших широтах завмирає на зиму. Останнім великим осіннім святом була *Покрова*, що з нею пов'язані обряди покриття завмираючої на зиму землі-годувальниці й поминання Духів – покровителів Богородиці.

Зимове сонцестояння або Різдво Сонця – це свято має кілька мотивів: воно присвячене славленню народження нового Сонця, поминання Духа і Духів предків, а також єдності Роду. Це свято славлення новонароджених дітей в земному світі поєднує із усеземною радістю народження нового Сонця в космічному вимірі. Адже після зимового сонцестояння в пору найдовших зимових ночей (21-23 грудня) починається новий річний цикл обертання Землі довкола Сонця. Отже, свято Зими будучи завершальним святом хліборобського року, знаменує початок нового Сонячного року. Зимове обрядове священнодійство на честь Космічного й земного Різдва (народження дітей і космічного Сонця) не має безпосереднього магічного спрямування в земному світі дає надію на оновлення Роду і Народу. Тому український Різдвяний обряд поєднав у собі два мотиви – відтворення духовного акту світлонародження і в таємничому небесному світі, й в інтимному світі людської Родини.

Наші предки вірили, що в найдовшу зимову ніч, Мати Сонця, яку називають Лада, народжує Нове Сонце – Коляду. Поряд із вшануванням Матері-Коляди, яка уособлювала Земне начало, наші предки вшановували і Коляду-Батька, небесне уособлення Світлої Сили. І Коляда-Матір і Коляда-Батько уособлюють первинну парну єдність земного і небесного, материнського й батьківського. Як народження Сонця знаменує перевагу світла над темрявою, так і народження дітей подає надію на оновлення людського роду, адже з

Різдвом Сонця починають збільшуватися дні й поступово прибуває на Землю сонячна енергія. Та оскільки цим обрядом відзначають космічне явище в масштабах Сонячної системи, то й небесна подія, і її земне ритуальне відтворення благодійно впливають на життя окремої людської родини, усього народу. В цю пору українці збираються родинами по своїх хатах на Святу Вечерю. Це священнодійство відбувається в найдовшу, передріздвяну ніч при священному вогні воскової свічки й при дванадцяти обрядових стравах на святвечірньому столі. Отак тайна вечера гуртує водночас цілий народ, а святвечірне всенародне духовне єднання оновлює родинні й родові зв'язки, налагоджує серця всього нашого люду на одне биття – прилучає кожну живу душу до Всеєдиного духовного світла.

Невід'ємною частиною Свята є *колядники* і *коляда*. Саме колядки визначають ритуальний, релігійний і ідейно-народний зміст свята. Колядники і колядки розпочинають і замикають весь цикл Різдвяних Свят, і творять релігійно-ідеологічний зміст Свята. До нині саме в колядках і щедрівках збереглися дуже старі навістуння давньої української природної віри. Провідником гурту колядників є «Береза», він знає колядки, добирає склад колядників – співаків, музикантів, танцюристів. Колядники співають у двох хорах, коляду співає сам Береза, а хор повторює приспів. Цей спосіб співу дуже давній, він нагадує Богослужбові і літургійні обряди містерій, у яких основний спів, чи виголошення тексту має здійснювати священник, а хор повторює приспівки, чи відповіді, які ідуть після кожної строфи. Цей літургійний діалог, є у спільних громадських молитвах, тому колядування можна вважати формою богослужіння, де Береза виконує головну обрядову функцію старовинної літургії чи обряду Різдва.

У працях В. Шухевича «Гуцульщина», К. Сосенка «Культурно історична постать Різдва і Щедрого Вечора», у описах Ю. Федьковича «Колядки старовіцькі» та Шекерика-Дониківа «Як відбуваються коляди у гуцулів» зібрано цінні документальні свідчення про обряд колядування.

Осип Федькович у своїй праці «Колядки старовіцькі» детально описує колядування на Гуцульщині, і чітко зазначає генезу свята Коляди: «Божеством наших праотців було світле Сонечко. Звали его Лад, і святкували ему кожного року три великі празники. Перший празник святкували тоги, коли сонечко зачинало змагати ся в силу і день рости, то ест при кінци місяця Декемврія, і звали той празник «Ко-Ладу», з чого походить слово Коляда. І святкували той празник

дуже весело і торжественно, а жерці (священники бога Лада) ходили з парубками хата від хати, співаючи пісень Ко-Ладу⁴¹.

Ще один унікальний документ написаний гуцульським діалектом подає цілісну картину обряду колядування гуцулів – це спогад самого гуцула Шекерика-Дониківа. Він надрукований Володимиром Гнатюком у вступі до його праці «Колядки і Щедрівки»⁴². Цей унікальний документ чітко описує етапи, які охоплюють період Коляди у гуцулів – це «Пилипівка», «Миколая», «Різдво», «Світські колядники», «Колядники між собою», «Прихід колядників до Хати», «Колядники у хаті». Тут чітко описана різниця між церковними і світськими колядниками, описані функції Берези – провідника обряду Коляди, співаків й танцюристів, інструменталістів, тощо.

З проникненням у нашу культуру християнства давнє міфологічне уявлення про народження Матір'ю-Колядою Нового Сонця замінилося євангельською оповіддю про народження Дівою Марією Христа Сина Божого. Під впливом церковних проповідей первинний сонцехвальний смисл Різдвяного священнодійства поступово витіснено з нашої свідомості, а натомість узвичаїлося християнізоване свято Різдва Христового. А з перенесенням церковно-державними календарними реформами святкування Нового року спершу з весни на осінь, а потім з осені на зиму, змішані християнізовані різдвяно-новорічні свята увібрали в себе обрядові елементи зимових, весняних і осінніх священнодійств давньої української хліборобської культури. І по суті у народі цей традиційний обряд Коляди виявився як симбіоз двох релігій – традиційної народної та церковної.

Обрядове дійство в українській традиційній культурі – це не видовища сучасної масової культури, за пасивне споглядання якого люди платять гроші. Це і не театр як відображення в патетичній, комічній чи трагічній подачі земного існування людини. Традиційні обряди української культури – це відтворення у внутрішньому світі людини гармонії з самим собою з Природою й Творцем. Від прадавніх часів дохристиянської цивілізації, пройшовши різні історичні етапи нищення, руйнації, трансформації, нівеляції, підпорядкування іншим національно-ментальним домінантам, українська обрядова традиція всупереч усім спробам її розчинити в інших традиціях, до нині зберегла первинну міфологічно-поетичну свідомість та історичну пам'ять народу. Безцінний скарб духовних знань зберігся в обрядових піснях-молитвах. Та ця безцінна спадщина надто мало, поверхово і не завжди

⁴¹ Шаян В. Віра предків наших. Гамільтон : Видавничий комітет при святині Дажбожій в Гамільтоні, Онтаріо, Канада, 1987. Т. 1. С. 372–374.

⁴² Там само. С. 380–392.

правильно – і в етичному, і в естетичному сенсах – задіяна в нашому сьгоднішньому житті. Основні причини цього – зміна світогляду й свідомості нинішніх поколінь під впливом чужих ідеологій, які породжують зверхнє ставлення до усної традиції в нашій культурі. Глобалізація та уніфікація призводять до нівеляції звичаєвості, а це в свою чергу спричинює руйнацію природності етнічної традиції.

ВИСНОВОК

Українська хорова культура нерозривно і глибинно пов'язана з віковичними пластами обрядової традиції, які визначені автохтонністю буття нації на її питомих теренах. У вітчизняній спадщині вирізняється низка особливостей, що визначають її духовно-ментальну неповторність, серед них – самобутня міфологія, що істотно вирізняється серед інших народів центрального східного європейського ареалу і, порівняно з ними ж, достатньо потужно відображена як у вербальній, так і в музично-інтонаційній складовій пісенної традиції. Це також прадавня символіка, багатовікове дбайливе збереження найважливіших першоелементів яких змогло створити альтернативу навіть доктрині східної церкви і модифікувати внутрішнє наповнення її канонічного святкового кола. Фактично унікальною є суспільно-історична і мистецько-культурна роль пісенно-обрядової традиції, в якій з покоління в покоління утримуються і передаються архетипи національного мислення й світовідчуття, а також історичний досвід.

Вивчення практики хорового виконавства в Україні показало, що в наукових дослідженнях української хорової культури академічна манера визнана пріоритетною, а традиційний обрядовий спів розглядається як нижчий рівень у її ієрархії. Тільки окремі праці виявляють розуміння базисного значення традиційного обрядового співу для хорового виконавства, і меншою мірою – його «суверенність» як самостійної гілки виконавської традиції. Виявлено, що така ситуація зумовлена тим, що практика хорового виконавства у питаннях генези й традиції співу взяла за вихідний принцип вторинну й пізнішу форму співу, привнесenu в нашу культуру з Візантії разом із християнством. При цьому закономірно, що цей привнесений церковний співочий ритуал у процесі свого поширення і з розвитком писемних форм послідовно й цілеспрямовано витісняв первинну обрядову основу хорового співу з активного публічно-репрезентативного суспільного життєвого.

Сучасна духовно-культурна ситуація в Україні відзначається глибокою внутрішньою суперечливістю. З одного боку, незалежна держава пропонує певні пріоритети для розвитку національної

спадщини, в низці державних документів зафіксовані заходи по збереженню й примноженню духовного скарбу народу. З другого боку, в реальній суспільній практиці ті ідеальні настанови майже не втілюються. Тому нині виникла прірва між непроминушими *ціннісними* орієнтирами наших предків та мінливими орієнтаціями нинішніх поколінь, які вже майже не здатні реалізувати традицію у власному житті. А тому потреба збереження чистоти кореневих пластів української культури нині вписується в загальнолюдські завдання, пов'язані з екологією культури та екологією людської душі.

АНОТАЦІЯ

Нині особливо гостро постають питання національної своєрідності музичної культури українців і національної педагогіки, які вписуються у загальнолюдські завдання, пов'язані з екологією культури і людської душі. У статті запропоновано новий підхід до визначення феномену національного хорового співу, що його автор виводить із усної обрядової культури українців, яка витворилася на теренах України ще в дохристиянську добу. Святкову обрядовість українців визначав річний сонячний колообіг Землі, який забезпечував узгодженість людського життя з природою і Космосом.

Видатний історик Михайло Грушевський осмислюючи звичаєву традицію обрядового річного кола від глибокої давнини означив її як природну систему знань. Саме природне вірознання, яке усно передавалося з покоління в покоління забезпечувало стійкість духовної традиції етнічної культури. Упродовж тисячоліть українська музична культура розвивалася на основі традиції усної обрядової культури, яка була для неї живильним корінням. Цей первинний характер хорового співу українців згодом сформував різні виконавські напрямки, які нині представлені у сучасній професійній хоровій культурі. Крім того, з коренів народної обрядової традиції формувалася етнопедагогіка, яка оберігала рідну мову та культуру й дала основу для розвитку педагогіки Г. Сковороди, К. Ушинського, П. Юркевича, П. Куліша, Г. Ващенко, К. Ушинського, Б. Грінченка, тощо.

Література

1. Археологія України : навч. посібник / за ред. Л. Залізняка. Київ : Либідь, 2005. 502 с.
2. Бенч-Шокало О. Український хоровий спів. Актуалізація звичаєвої традиції : навч. посібник. Київ : Редакція журналу «Український Світ», 2002. 440 с.

3. Бермес І. Рефлексії про сутність поняття «хор» у просторі культури. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. Серія : Мистецтвознавство. 2016. № 4. С. 57-61.

4. Бурдо Н. Трипільська культура – відкриття і дослідження. *Український світ*. 1994. № 3-4. С. 12-13.

5. Ващенко Г. Виховний Ідеал. Брюссель; Торонто; Нью-Йорк; Лондон; Мюнхен : Вид-во центральної України Спільки української Молоді, 1976. Вид. 2-е. 208 с.

6. Вікентій В'ячеславович Хвойка та його внесок у дослідження давньої історії України (до 160-річчя від дня народження) : темат. зб. наук. праць / Гол. ред. Н. Ковтанюк. Київ: Такі справи, 2010. 159 с.

7. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Київ : Оберіг, 1993. 589 с.

8. Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість / Упоряд., вступ. ст. та приміт. М. Яценка. Київ : Наукова думка, 1966. 246 с.

9. Грица С. Необрядовий фольклор західних регіонів України : регіонально-жанрова антологія. Київ : Ліра-К, 2022. 763 с.

10. Грушевський М. Історія української літератури : у 6 тт. / Упоряд. В. Яременко. Київ : Либідь, 1993. Т. 1. 389 с.

11. Дмитренко М. Олександр Потебня як фольклорист. Київ : Сталь, 2012. 536 с.

12. Іваницький А. Українська народна музична творчість. Київ : Музична Україна, 1999. 222 с.

13. Історія української культури : у 5 тт. / за ред. Ю. Асеева. Київ : Наукова думка, 2001. Т. 1. 1134 с.

14. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Київ : Оберіг, 1994. Кн. 2. Т. 4. 528 с.

15. Колесса Ф. Українська усна словесність. Едмонтон : Канадський Інститут Українських Студій, 1983. 645 с.

16. Кошиць О. Про українську пісню й музику. Київ : Музична Україна, 1993. 40 с.

17. Кошиць О. Листи до друга. 1904-1931 / Упоряд. Л. Пархоменко. Київ : Рада, 1998. 190 с.

18. Кошиць О. Спогади / Упоряд. М. Головащенко. Київ : Рада, 1995. 385 с.

19. Кошиць О. З піснею через світ : подорож Української республіканської капели / Упоряд. М. Головащенко. Київ : Рада, 1998. 326 с.

20. Людвіг Куба про Україну / Упоряд. М. Мольнар. Київ : Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури, 1963. 224 с.

21. Музичний фольклор з Полісся у записах Ф. Колесси та К. Мошинського / Упоряд. С. Грица. Київ : Музична Україна, 1995. 431 с.
22. Новий тлумачний словник української мови : у 4 тт. / Укладачі В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : Аконіт, 1998. Т.4. 941с.
23. Нолл В. Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920-1930 років. Київ : Родовід, 1999. 300 с.
24. Пазяк М. Юрій Федькович і народна творчість. Київ : Наукова думка, 1974. 174 с.
25. Потєбня О. Думка і мова. *Філософія : хрестоматія (від витоків до сьогодення)* / за ред. Л. Губерського. Київ : Знання, 2009. С. 391-403.
26. Сівер О. Традиція Трипільської агрокультури – природно-правовий чинник відродження України. 130-ліття відкриття Трипільської традиційної аграрної цивілізації. *Наука і суспільство*. 2024. № 1. 28 с.
27. Сосенко К. Культурно-історична постать староукраїнських Свят Різдва і Щедрого вечора. Київ : Сінто, 1994. 360 с.
28. Україна і Схід : панорама культурно-спільнотних взаємин / заг. ред. В. Сергійчука. Київ : Видавнича спілка, 2001. 180 с.
29. Фісак І. М. В. Гоголь – дослідник і збирач українського фольклору. *Філологічні науки*. 2012. № 1151. С. 49-50.
30. Шаян В. Віра предків наших. Гамільтон : Видавничий Комітет при Святині Дажбожій в Гамільтоні, Онтаріо, Канада, 1987. Т. 1. 893 с.
31. Шилов Ю. Валентин Даниленко – дослідник писемної традиції в Україні. *Український світ*. 1994. № 3-4. С. 18-19.
32. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Мюнхен : Український Вільний університет, 1993. 217 с.
33. Musinka M. Hlasy predkov. Zvykove zaznamy folklore Zakarpatska z archive Ivana Pankevycsa (1929, 1935) / Mikulas Musinka. Presov : Centrum antropologickych vyskumov, 2002. 255 s.
34. William Noll. The transformation of Civil Society : An Oral History of Ukrainian Peasant Culture, 1920s to 1930s. Montreal : McGill-Quenns University Press, 2023. 960 p.

Information about the author:

Bench Olga Hryhorivna,
Candidate of Art History, Professor,
Professor of the Department of Music and Performing Arts
Borys Grinchenko Kyiv University
18/2, Bulvarno-Kudriavska str, Kyiv, 04053, Ukraine